

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО
ДЕКОРАТИВНО-ВЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА**

Виконала: студентка 2 курсу магістратури
PO1-M17z групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Гаврилян Наталя Володимирівна
Керівник: Борейко О.С.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методик
початкової освіти

Рецензент
Демчик К.І., кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії та
методик дошкільної освіти

м. Кам'янець-Подільський – 2018 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕКОРАТИВНО-ВЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА	8
1.1. Історичний аспект розвитку етнографічної культури	8
1.2. Етнографічна культура та етнографічна компетентність: Теоретичний аспект	18
1.3 Розвиток декоративно-вжиткового мистецтва в Україні	29
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ДЕКОРАТИВНО-ВЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ	39
2.1. Декоративно-вжиткове мистецтво та художня праця на уроках у початковій школі.	39
2.2. Форми і методи виховання етнографічної культури засобами декоративно-вжиткового мистецтва на уроках художньої праці	43
2.3. Організація і зміст експериментального дослідження	63
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Українці віками творили власну самобутню культуру, успадковуючи культурні цінності своїх предків, переймаючи і творчо осмислюючи надбання інших народів.

З часу проголошення суверенної України разом із перспективами вільного державотворення відкрилися широкі можливості для розвитку національної культури і освіти, що потребує адекватних змін у процесі навчання і виховання підростаючого покоління. Формування у молоді соціального досвіду людини з розвиненою духовністю та високою моральністю передбачає розвиток чуття прекрасного, здатності розуміти та цінити твори мистецтва і розглядається як одне із провідних завдань національної системи освіти. У цьому контексті виховання підростаючого покоління має ґрунтуватися, насамперед, на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності, яскравим виявом яких є народне декоративно-вжиткове мистецтво.

Народне мистецтво стало загальнонародним надбанням, значення його виходить далеко за межі суто мистецтвознавчих компетенцій та оцінок. Воно невіддільне від завдань побудови нового демократичного суспільства і формування нової особистості.

Народне декоративно-вжиткове мистецтво стало невід'ємною частиною нашого духовного багатства. Творчість народних майстрів завжди набувала широкого визнання в нашій країні і за кордоном. А причина цієї всенародної уваги й любові до різноманітного доробку народних митців полягає в демократичній і гуманістичній природі народного мистецтва, яке виражає творений століттями чуттєво-практичний досвід поколінь, показує їхнє розуміння найголовніших закономірностей і фундаментальних цінностей життя.

Декоративно-вжиткове мистецтво формує, насамперед, цілісний розвиток учня, розуміючи, що лише в цьому випадку можна досягти

високого рівня розвитку його окремих здібностей. Існує поширена думка, що сприйняття мистецтва - це, насамперед, приємне проведення вільного часу, розрядка після напруженої праці, своєрідна релаксація, і що впливає мистецтво лише на емоційну сферу особистості, а інтелект не відчуває прямого впливу мистецтва. Але художнє сприйняття – це і почуттєвий відбиток деякого об'єкта і, одночасно інтелектуальне розуміння втіленого в ньому зовнішнього життєвого змісту.

Декоративно-вжиткове мистецтво супроводжує життя кожної людини. Для кого більшою, для кого – меншою мірою, але воно є тим духовним середовищем, у якому формується світогляд, естетичні ідеали, моральні цінності й трудові якості особистості.

Досвід світової й вітчизняної філософської, психологічної і Педагогічної думки минулого (Я. Коменський, Д. Локк, Ж. Поль, Г. Сковорода, К. Ушинський, Т. Шевченко, М. Драгоманов) і сьогодення (М. Антонєць, Ю. Бондаренко, О. Вишневецький, В. Довбищенко, І. Зязюн та інші) переконливо доводить, що система освіти молоді повинна спиратися на декоративно-вжиткове мистецтво.

Збільшення кількості публікацій у педагогічній пресі, теоретико-методологічні розробки, статті з етнографії, мистецтвознавства, каталоги виставок дають можливість стверджувати, що підвищений інтерес до декоративно-вжиткового мистецтва пов'язаний з розумінням у суспільстві потреби збереження і популяризації рідної мови, літератури, традицій, культури тощо.

Теоретичні аспекти етнографічного виховання розглядались у наукових доробках Г. Лозко, Л. Маєвської, Т. Мацейків, О. Мурзина, М. Степико, Е. Сміта, В. Сорока-Росинського, Я. Чепіги.

Актуальність і недостатня розробленість означеної проблеми, її теоретична і практична значущість, виявлені суперечності зумовили вибір теми дипломного дослідження – «Технології формування етнографічної

культури учнів початкової школи засобами українського декоративно-вжиткового мистецтва».

Об'єкт дослідження – процес формування етнографічної культури молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови використання українського декоративно-вжиткового мистецтва як засобу формування етнографічної культури учнів.

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати та практично перевірити необхідність використання засобів українського декоративно-вжиткового мистецтва в процесі формування етнографічної культури учнів.

Відповідно до мети дослідження були визначені наступні **завдання**:

1. На основі теоретичного аналізу проблеми формування етнографічної культури учнів засобами українського декоративно-вжиткового мистецтва у вітчизняній педагогічній теорії та практиці визначити сутність і зміст дефініцій, понять, концептуальних положень, які розкривають особливості формування етнографічної культури учнів.

2. Теоретично обґрунтувати та розробити модель системи формування етнографічної культури майбутніх учнів засобами декоративно-вжиткового мистецтва.

3. Обґрунтувати педагогічні умови та методичні рекомендації використання українського декоративно-вжиткового мистецтва у процесі формування етнографічної культури учнів.

4. Експериментально перевірити ефективність запропонованої системи формування етнографічної культури учнів початкових класів засобами українського декоративно-вжиткового мистецтва.

Гіпотеза дослідження. Процес формування етнографічної культури учнів буде більш ефективним при умові використання в процесі навчання українського декоративно-вжиткового мистецтва.

У зв'язку з поставленими завданнями нами були використані наступні **методи дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз філософської, психолого-педагогічної та спеціальної літератури; вивчення та узагальнення досвіду роботи навчальних закладів із формування в учнів етнографічної культури; аналіз навчально-програмної документації; аналіз, синтез теоретичних даних дали можливість систематизувати теоретичні матеріали з формування етнографічної культури учнів засобами українського декоративно-вжиткового мистецтва;

– *емпіричні*: анкетування та соціологічні опитування вчителів трудового навчання загальноосвітніх шкіл і студентів вищих педагогічних навчальних закладів; спостереження; експертна оцінка.

Дослідження здійснювалось у три етапи.

На першому етапі відбувалося теоретичне вивчення й аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури та методичних джерел та наукових праць із проблеми дослідження. Проводилась робота, спрямована на визначення об'єкта, предмета і гіпотези дослідження, уточнювалися завдання й методика експериментального навчання, здійснено констатувальний експеримент.

На другому етапі теоретично обґрунтовано й перевірено на практиці втілення формувального потенціалу декоративно-вжиткового мистецтва на ставлення молодших школярів до праці та трудової діяльності, проведено формувальний експеримент, під час якого перевірялася ефективність запропонованої методики у процесі формування етнографічної культури здобувачів початкової освіти.

На третьому етапі здійснювалось узагальнення основних результатів дослідження, осмислення експерименту.

Теоретичне значення дипломної роботи полягає у визначенні значущості впливу засобів декоративно-вжиткового мистецтва на формування етнографічної культури учнів початкових класів.

Практичне значення дослідження визначається виявленням ролі декоративно-вжиткового мистецтва в процесі формування етнографічної культури школярів, що сприятиме поглибленню знань щодо процесів

культурно-побутових відносин на всіх етапах історії людства, етнічної історії, міжнаціональних відносин, етнонаціональних процесів, традиційно-побутової культури, народних знань, побуту, народного мистецтва.

Апробація роботи. Основні положення і результати представлено на науково-практичному семінарі «Перспективи розвитку дошкільної та початкової освіти» з доповіддю «Технології формування етнографічної культури учнів початкової школи засобами українського декоративно-вжиткового мистецтва» (23 лютого 2018 р., Кам'янець-Подільський); І регіональній науково-практичній конференції «Роль і місце мистецької педагогіки у формуванні сучасної особистості» із доповіддю «Роль та ознаки формування етнографічної культури учнів початкових класів» (23-24 березня 2018 р., Кам'янець-Подільський); II Всеукраїнської науково-практичної конференції Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» із доповіддю «Етнографічна культура учнів початкових класів: дефінітивний підхід» (28 березня 2018 р., Кам'янець-Подільський); звітній науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2017-2018 навчальному році із доповіддю «Психолого-педагогічні аспекти формування етнографічної культури учнів початкових класів» (10-11 квітня 2018 р., Кам'янець-Подільський); всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» із доповіддю «Роль виховання етнографічної культури учнів початкових класів» (25 жовтня 2018 р., Кам'янець-Подільський) та обговорено на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2017-2018 рр.).

Структура й обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 71 позицію та додатків. Повний обсяг дипломної роботи 83 сторінки.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу психолого-педагогічної, науково-методичної літератури був з'ясований стан проблеми використання засобів декоративно-ужиткового мистецтва у процесі формування етнографічної культури молодших школярів в педагогічній теорії та виховній практиці.

Отже, узагальнивши вищевикладене, можна зробити висновок, що етнографічна компетентність, перш за все, включає в себе готовність вивчати різноманіття культур з метою мирного існування в поліетнічному середовищі. Тому, в рамках освітньої системи, відбувається пошук ефективних моделей навчання, відродження традицій народної педагогіки, що виділяють одну з важливих цілей - навчити підростаюче покоління розуміти і поважати культуру інших народів, а також виховувати в ньому повагу до всіх народів, що в цілому і є формуванням етнографічної компетентності. Таким чином, «етнографічна компетентність», як педагогічна категорія є інтегрованою якістю особистості, що характеризує ступінь засвоєння теоретичних і практичних знань про етнічну культуру свого та іншого народу, а також представляє готовність до інтеграції ідей етнопедагогіки і сучасної педагогічної теорії у вихованні культури.

Етнографічне виховання, на нашу думку, набуде більшої ефективності за умов: визначення та реалізації виховних можливостей етнографічного середовища як простору утвердження в дитині рис та якостей етносу, представником якого вона є; навчання дитини в системі ціннісних орієнтацій нації; етнографічної компетентності учасників етнографічного виховного процесу; впровадження авторських програм (технологій), що орієнтовані на графічні детермінанти виховання дітей, їх значення в процесі передачі етнографічної культури від покоління до покоління; врахування особливостей формування особистості дитини в умовах полікультурного виховного середовища.

Українське декоративно-ужиткове мистецтво має прадавнє коріння. Українські промисли існували ще за доби Київської Русі, про що говорять

історичні довідки й пам'ятки. Тож найдавнішими видами українського вжиткового мистецтва вважають різьбу по дереву, вишивку, гончарство, кераміку та килимарство.

Варто зазначити, що зміст декоративно-вжиткового мистецтва може враховувати регіональні особливості закладів здобуття освіти. Для шкіл, розміщених у великих промислових районах України, домінуючим може бути художнє конструювання. В областях, де традиційно розвинені народні промисли, основним напрямком художньої праці може стати декоративно-вжиткове мистецтво. В сільськогосподарських регіонах України більше уваги можна приділити флористиці, аранжуванню рослин, художньому оздобленню побуту.

У процесі науково-педагогічного дослідження на основі логіки педагогічного експерименту, нами було розроблено такий план проведення констатувального етапу експерименту: діагностика окремих показників виокремлених критеріїв вихованості етнографічної культури молодших школярів; визначення вагомості кожного критерію й показників вихованості етнографічної культури молодших школярів на основі результатів бесід та спостережень; визначення рівня сформованості етнографічної культури сучасних здобувачів початкової освіти та виокремлення контрольних й експериментальних груп.

За результатами констатувального експерименту показники стану сформованості етнографічної культури в учнів, виявилися недостатніми та засвідчували наявність потреби у створенні умов формування даної особистісної якості, нашою метою є нас на необхідність впровадження розробленої нами технології впровадження засобів декоративно-вжиткового мистецтва.

На фінальному етапі формувальному експерименту було проведено підсумкове опитування учнів та спостереження за емоційним станом, когнітивним та поведінковим компонентами особистісних якостей сприйняття учнями процесів художньо-трудової діяльності.

Результати обробки даних на прикінцевому етапі формувального експерименту показали, що в експериментальній групі відбулися значні позитивні зрушення в динаміці стану сформованості етнографічної культури учнів молодшого шкільного віку. У контрольній групі показники рівня сприйняття засобів декоративно-вжиткового мистецтва значно нижчий, а отже є ефективним.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва А. Б. Етнокультурное образование: сущность, структура содержания, проблемы совершенствования / А. Б. Афанасьєва // Проблемы педагогики и 28 психологии. – 2009. – № 3. – С.189-195.
2. Басова А. Н. Етнокультурное образование как фактор формирования основ национального менталитета у школьников : дис. ... канд. пед. наук / А. Н. Басова. – Кострома, 2002. – 176 с.
3. Бех І. Д. Виховання і культура особистості / І. Д. Бех // Виховання і культура. – 2009. – №12 (17,18). –С. 5–7.
4. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – Київ : Світ виховання, 2007. – 31с.
5. Белова Ю. Ю. Формування національних цінностей у студентів – майбутніх вчителів трудового навчання в процесі художньо-трудої діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Белова Юлія Юріївна. – Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 224 с.
6. Белова Ю. Ю. Формування національних цінностей у студентів – майбутніх вчителів трудового навчання в процесі художньо-трудої діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика трудового навчання» / Юлія Юріївна Белова ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : [б. в.], 2004. – 20 с.
7. Болонський процес : Нормативно-правові документи / Укл.: З. І. Тимошенко, І. Г. Оніщенко, А. М. Грехов, Ю. І. Палеха. – Київ, 2004.
8. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – Минск : Наука, 1983. – 412 с.
9. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография / Ю. В. Бромлей. – Минск : Наука, 1973. – 283с.
10. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавській вісник, 1994. – 192 с.

11. Вишневський О. Теоретичні основи української педагогіки: навч. посіб./ О. Вишневський. – Вид.3-тє, доопрац. і допов. – Київ : Знання, 2008. – 566с.
12. Волков Г. Н. Етнопедагогика. Чебоксары : Чуваш.кн. узд-во, 1974. – 376 с.
13. Грицанов А. А. Новейший философский словарь [Електроний ресурс]. – Режим доступу <http://www.alleng.ru/d/phil/phil008.htm>. – Назва з екрану.
14. Грицко А. А. Етнокультурная компетенция в системе компетенций практического психолога образования / А. А. Грицко // Интеллектуальный потенциал XXI века: ступени познания. – 2010. – № 4 (1). – С.162-167.
15. Губа Г. И. Етнокультурное воспитание дошкольников и младших школьников в театральной деятельности : дис. ... канд. пед. наук / Г. И. Губа. – Курск, 2007. – 168 с.
16. Гуцан Л. А. Виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Леся Андріївна Гуцан ; Інститут проблем виховання АПН України. – Київ : [б. в.], 2005. – 20 с.
17. Денисюк М. Виховний ідеал українського народу / М. Денисюк // Українознавство : Науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал. – 2012 / 2. – № 3. – С. 177- 183.
18. Державна національна програма “Освіта”: Україна ХХ століття. / Інститут системних досліджень освіти України. – Київ : Райдуга, 1994. – 465 с.
19. Захарова Л. М. Етнокультурное воспитание детей дошкольного возраста / Л. М. Захарова // Педагогическое образование и наука. – 2011.– № 2. – С. 64-68.
20. Кабиш І. Ю. Виховання культури сприймання образотворчого мистецтва / І. Ю. Кабиш // Початкова школа. – 1980. – №2. – С. 51-57.

21. Карпова І. Г. Національно-патріотичне виховання молоді в сучасних умовах // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія : збірник / Чер. Держ. технолог. ун-т. – Чернігів. держ. техн. універ-т, 2013 – № 1(2). – С. 220-223.
22. Ковальов О. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. 1–7 класи: Навчальний посібник / Олександр Ковальов. – Суми : Університетська книга, 2005. – 144 с.
23. Ковальчук І. А. Структурний аналіз світоглядної культури особистості: історичний огляд / І. А. Ковальчук // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : зб. матер. наук.-практ. конф. викладачів та студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Інститут педагогіки, психології і мистецтв ; за ред. Г. С. Тарасенко. – Вінниця, 2014. – Вип 3. – С. 53–55.
24. Коменский Я. А. Великая дидактика // Я. А. Коменский., Д. Локс., Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Пестолоцци. Педагогическое наследие. / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий. – Москва : Педагогика, 1989. – С. 12 -104.
25. Кононенко П. Українознавство ХХІ століття: стан, проблеми, перспективи розвитку як системи інтегративних знань / Петро Кононенко, Тарас Кононенко // Українознавство. – 2013. – № 2. – С. 6-13.
26. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.07 / О. Л. Кононко. – Київ, 2001. – 37 с.
27. Конфуций / Сост. В. В. Малявин. Москва, 1996.
28. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформаційний збірник МОН України. – 2002. – № 2. – С. 3-22.
29. Краевский В. В. Общие основы педагогика : Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. В. Краевский. – Москва : Издательский центр «Академия», 2003. – 256 с.
30. Культура українського народу. – Київ, 1994. – 42 с.

31. Курач М. С. Розвиток творчих здібностей студентів у процесі художньо-проектної діяльності [Електронний ресурс] / М. С. Курач // Наука і освіта. – 2014. – № 7. – С. 111–115. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_7_27. – Назва з екрану.
32. Левківський М. В. Історія педагогіки : Навчальний посібник / М. В. Левківський – Житомир : ЖДПУ, 2002. – 292 с.
33. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки. Навчальний посібник для студ. Пед. навч. закладів / О. О. Любар, М. І. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – Київ, 1999. – 357 с.
34. Любар О. О. Педагогічна діяльність і погляди українських просвітителів / Друга половина XVII – XVIII ст.) / О. О. Любар // Радянська школа. – 1991. -№ 4. – С. 82-85.
35. Мальцева Е. В. Тенденции развития этнокультурной осведомленности школьников / С. А. Мухина, Е. В. Мальцева // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1. – С. 1.
36. Морева О. Л. Етнопедагогізація процесу поліхудожественного виховання молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук / О. Л. Морева. – Москва, 2000. – 18 с.
37. Морозов І. А. Етнокультурна компетентність і стандарти загального виховання другого покоління [Текст] / І. А. Морозов // Актуальні питання сучасної педагогіки: матеріали міжнарод. наук. конф. (г. Уфа, червень 2011 г.). – Уфа : Лето, 2011. — С. 49-52.
38. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка: навчальний посібник/ В. А. Мосіяшенко. – 3-тє. вид., стер. – Суми : Університетська книга, 2010. – 175 с.
39. Національна культура в сучасній Україні. – Київ, 1995. – 123 с.
40. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів, широкого громадянства / Іван Огієнко. – Факс. Вид. – Київ: АТОбереги, 1994. – 72 с.

41. Одна педагогіка в пользу училищ и учителей сельских. – Львов, 1857. – Ч. 1. – 92 с.
42. Основи національного виховання: концептуальні положення : у 2-х ч. / [Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. та ін.; за ред. В. Г. Кузь та ін.]. – Київ : Інформцентр «Київ», 1993. – Ч.1. – 152 с.
43. Палаткина Г. В. Мультикультурное образование: современный подход к воспитанию на народных традициях / Г. В.Палаткина // Педагогика. – 2002. – № 5. – С. 41-47.
44. Патріотичне виховання української молоді засобами фізичної культури та козацької педагогіки. Матеріали II обласної науково-практичної конференції. 15 травня, 2001, Сум. ДПА ім. А. С. Макаренка. – Суми, – 2001. – 180 с.
45. Педагогічні ідеї Ушинського К.Д. – Київ : Вища школа, 1974. – 340 с.
46. Пестолоцци И. Г. О народном образовании и индустрии // Я. А. Коменский., Д. Локс., Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Пестолоцци. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий. – Москва : Педагогика, 1989. – С. 312 -321.
47. Повість минулих літ: Літописні оповіді для серед. та ст. шк. віку / Переказ В. С. Близняця : наук. ред. і післямова В. В. Яременка. – 3-тє вид. зі змінами. – Київ : Веселка, 2002. – 227с.
48. Поштарева Т. В. Формирование этнокультурной компетентности / Т. В. Поштарева // Педагогика. – 2005. – № 3. – С. 35-42.
49. Програма інтегрованого курсу «Художня праця» // Початкова школа. – 1997. – № 8. – С. 28–34.
50. Римаренко Ю. Національний розвій України: проблеми і перспективи / Ю. Римаренко. – Київ, 1995.
51. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред. Є. І. Коваленко. – Київ : Либідь, 1997. – 272с.
52. Савчук І. В. Формування естетичних смаків учнів 5–9 класів на уроках трудового навчання засобами декоративно-ужиткового мистецтва : автореф.

- дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика трудового навчання» / Ірина Валеріївна Савчук ; Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів : [б. в.], 2008 – 20 с.
53. Се Цзін. Сутність культурологічного підходу в процесі формування духовної культури сучасної молоді / Се Цзін // Наука і освіта. – 2011. – № 1. – С. 78–81.
54. Семашко О. М. Соціологія мистецтва : навч. посіб. для ВНЗ культури і мистецтв / О. М. Семашко ; Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – 2-ге вид., випр. і допов. – Львів : Магнолія плюс-2006, 2013. – 248 с.
55. Сковорода Г. Твори : Для старшого шкільного віку / [упоряд В. А. Шевчука]. – Київ : Веселка, 1996. – 271 с.
56. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / за редакцією Любові Пустовіт. – Київ : Довіра, 2000. – 1018с.
57. Смікал В. О. Роль мистецтва у формуванні світоглядної культури особистості / В. О. Смікал // Наукові записки. – Ніжин, 1999. – Ч. 3. – С. 26–28.
58. Смікал В. О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Вікторія Олексіївна Смікал ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Київ : [б. в.], 2002. – 22 с.
59. Солодухина Т. К. Этнокультурное образование: категории, принципы, система / Т. К. Солодухина // Вестник МГУКИ. – 2005. – Вып. 2 (10). – С. 89–97.
60. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович – Київ : Радянська школа, 1985. – 312 с.

61. Стрілько В. Українське національно-патріотичне виховання в нормативно-правових актах України / В. Стрілько // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2014. – № 3. – С. 153-165.
62. Сухомлинський В. О. Цінності у вихованні дітей та молоді / В. О. Сухомлинський // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 105-106.
63. Тарасенко Г. С. Аксіологічний підхід до інтеграції мистецьких дисциплін у контексті гуманітаризації вищої освіти / Г. С. Тарасенко, Б. І. Нестерович // ВІСНИК Житомирського державного університету. – Житомир, 2005. – Вип. 21. – С. 12–15.
64. Тименко В. П. Формирование положительного отношения к художественному труду у учащихся четырехлетней начальной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. П. Тименко. – Київ, 1992. – 187 с.
65. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання / К. Д. Ушинський. – Київ : Рад. школа, 1974. – 152с.
66. Фоменко Е. В. Формування національної свідомості дітей / Е. В. Фоменко. – Харків : Вид. група «Основа», 2009. – 121 с.
67. Форостюк І. В. Розвиток творчого потенціалу студентської молоді засобами українського народного мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Інна Вадимівна Форостюк ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ : [б. в.], 2010. – 20 с.
68. Чепіга Я. Моральне внушіння у справі виховання / Я. Чепіга // Проблеми виховання й навчання в світі науки й практики. Збірник психолого-педагогічних статей. – Кн. 1. – Київ : Друкарня першої Київської Артелі Друкарської справи, 1913. – С. 61-76.
69. Чепіга Я. Страх і кара: їх вплив на характер і волю дитини / Я. Чепіга // Проблеми виховання і навчання. – Кн. 1. – Київ, 1913. – С. 107-138.
70. Чистякова Л. О. Освітній, виховний та розвивальний потенціал позаурочної художньо-трудової діяльності учнів /Л. О. Чистякова // Щоквартальний науково-педагогічний та економічний журнал «Молодь і

ринок» Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2008. – № 10 (45). – С. 128–133.

71. Шейко В. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.) / В. Шейко. – У 2 т. – Харків, 2001. – Т.2.